

LITANIEËN VOOR MEISJES, TROUWLUSTIG, MAAR NIET GEVRAAGD

W.L. Braekman

Teksten die tot doel hebben een karikaatuur of een persiflage te brengen van hun ernstige, zakelijke, officiële of devote modellen, doorbreken daardoor de normgeving, het gewekte verwachtingspatroon, en keren aldus ook de gewone waarden om. De uiterlijke vorm, eventueel ook de titel of aanspreking, blijven behouden zodat het geveerde origineel herkenbaar blijft. Dit geldt ook – al naargelang van het soort geparodieerde tekst – voor de aanspreking, de gestandaardiseerde begin- en eindformule, kortom voor de vaststaande, uiterlijke vormtaal in de ruimste zin van het woord, die toelaat een parodie blijvend met het origineel te verbinden. De inhoud echter neemt een loopje met wat men van de ernstige tegenhanger terecht meent te mogen verwachten. De botsing tussen het gesuggereerde doel van een tekst en de werkelijke inhoud heeft een ludiek, lachwekkend effect. En dat is ook de bedoeling. Of om het met een bekende uitspraak van Paul Lehmann zeggen, die in zijn beroemde studie de Latijnse parodie karakteriseerde als “scheinbar wahrheitsgetreu, tatsächlich verzerrend, umkehrend mit bewußter, beabsichtiger und bemerkbarer Komik”!¹

Het spreekt vanzelf dat dergelijke lachstimulerende creaties niet in de eerste plaats bedoeld waren om de eeuwen te trotseren noch om een blijvende plaats te veroveren bij het cultureel erfgoed. Het was verbruiksliteratuur en werd ook zo aan gevoeld zowel door tijdgenoten als door latere generaties. En die hebben daar ook naar gehandeld. Het onvermijdelijke, maar voor mensen die geïnteres-

seerd zijn in de cultuurgeschiedenis van gewone stervelingen, toch bijzonder jammer resultaat is dat veel van deze producten niet tot ons zijn gekomen. Wat toch bewaard bleef, is dan ook meer dan waarschijnlijk slechts een klein percentage van wat ooit op dit gebied heeft bestaan.

Een deel van deze voor de grap geheroriënteerde teksten zijn bestemd voor gebruik binnen een bepaalde periode van de jaarcyclus.² Het hoogtepunt is dan wel de vasten- of halfvastenviering, de carnavalstijd met zijn overborrelende, onstuimige vieringen, optochten en uitspattingen. Maar ook de kerst- en nieuwjaarsperiode tot “Dertiendag” (Driekoningen) toe heeft een belangrijk aandeel.

Sommige zijn bedoeld voor mondelinge voordracht of bestemd om gespeeld te worden. Dikwijls is de oorspronkelijke manier van presentatie niet of slechts moeilijk te achterhalen. Ze zijn immers meestal – wellicht ook met enige aanpassing – als leesteksten tot ons gekomen. Toch mag men aannemen dat een moeilijk te schatten maar toch wel subtiel aantal ervan als leesteksten bedoeld waren en dat van bij hun ontstaan. Deze laatste gaan dan wel terug op vroegmiddeleeuwse Latijnse modellen. De oudste dateren uit de twaalfde eeuw en moeten gesitueerd worden in het kader van de kerkelijke feesten die jaarlijks door koorknapen en lagere geestelijkheid werden georganiseerd, nl. het feest van de kinderbisschop, meestal op 28 december (Onnozele-Kinderendag) en het ezelsfeest of narrenfeest op 1 janu-

ari. Hierbij werden aanstootgevende hekelspelen opgevoerd, schertsmissen gecelebreerd, schimpliederen gezongen, schunnige toespraken gehouden en 'onreyen minnebrieven' doorgegeven. Het feest eindigde met het onvermijdelijke feestmaal, wellicht weer doorspekt met luchtige toespraken.³ In de loop der tijden hebben dergelijke gelegenheidsteksten zich ook wel eens uit hun oorspronkelijke context losgemaakt en zijn een zelfstandig literair leven gaan leiden. Eeuwenlang hebben ze bijval en navolging gevonden.⁴

De ernstige modellen die de uiterlijke vorm voor deze persiflages geleverd hebben, zijn van verscheiden aard. Men heeft ludieke parodieën op de in de zestiende eeuw zo populaire, elk jaar in grote oplagen gedrukte ernstige jaarsvoorstellingen.⁵ Er zijn mandementen of ordonnanties uitgevaardigd door de vastenkeizer, zoals bv. Te Gent in de achttiende eeuw,⁶ of door Bacchus, de wel bijzonder geliefde god van de drinkebroers.⁷

Naast pseudo-medische of technische recepten,⁸ een vroeg-achttiende-eeuws nepnummer van een bestaande, heel ernstige Gentse krant, de *Gentsche Posttjdinghe*,⁹ blijken toch de ludieke imitaties van allerlei kerkelijke gebeden zeer sterk de voorkeur te genieten. Uit de middeleeuwse vagantenliteratuur zijn 'drinkmissen' bekend met zelfs parodiëringen van kerkelijke gezangen, inclusief het *Salve Regina*,¹⁰ en persiflages van de 'consuetudines' van een monnikenorde in de *Regula S. Libertini*.¹¹ Op het einde van de vijftiende eeuw gaat

een professor uit Erfurt zover in een zg. *Disputatio quodlibetaria* de academische geleerdheid zelf tot voorwerp van spot te maken.¹²

Het zestiende-eeuwse spotsermoen van "sente Reinhout", de 'heilige' tegenhanger van Bacchus, dat van de hand is van de bekende Oudenaardse rederijker Matthijs de Castelein,¹³ is ons oudste voorbeeld van een type spotsermoen dat nog eeuwenlang nadien in trek zal blijven.¹⁴

Tijden van grote politieke beroering zijn aanleiding geweest tot talrijke parodieën. Men denke aan de opstand van de Nederlanden tegen de Spaanse overheerser in de late zestiende eeuw, de Brabantse omwenteling of, nog later, de Belgische onafhankelijkheid in 1830. Elk van deze tijden heeft zijn voor politieke propaganda geschreven gebeden. Een paar voorbeelden. De "Pater noster in zedenrijm opgedragen aan Jozef II",¹⁵ de "Nederlandschen Vader-ons geadresseert aen Jozef II",¹⁶ het onzeverader gericht tot Koning Willem in Den Haag,¹⁷ of de geschreven "Godvruchtige Lof-zangen onder de H. Misse",¹⁸ om er slechts enkele te noemen.

Dergelijke gebeden komen ook voor in het kader van het eeuwenlang goed in de markt liggende antifeminisme. Een voorbeeld is het Engelse *The proude Wyves Paternoster*, een in 1560 voor het eerst gedrukte volksboekje in versvorm.¹⁹ Men denke eveneens aan de parodieën op bezweringen en zegens in vroeger-eeuwse kluchten,²⁰ of de peerdepaternosters.²¹ Ook vindt men – zij het uitzonderlijk – wel eens een karika-

turale nieuwjaarsbrief waarin de gebruikelijke heilwensen door hun tegendeel zijn vervangen. Zo is er de brief gezonden door een zekere P. Frans De Bisschop aan een onbekende. Dit zonderling epistel, gedateerd te Gent in de zeventiende eeuw, draagt als titel:²²

*Vermits men hedent komt het nieuwe jaer te vieren
Soo wil ick u van dagh met dit mijn rijm
vercieren
Maer weet dat het is goet en niet het
minste quaet
Dat hier in desen dicht van mij geschreven
staet.*

De inhoud van de vierendertig verzen tellende brief beantwoordt echter helemaal niet aan deze belofte. Wel integendeel. Hij begint als volgt:

*'k Wensch u een nieuwe-jaer, met wij-
nigh blijde uren,
Noyt wensch ick u een dagh daer blijdt-
schap magh gebeuren,
'k Wensch u een nieuwe-jaer, dat vol van
droefheijt is,
Noyt wensch ick u moment, dat vol van
vreughden is,
'k Wensch u ten allen tijdt, den Heere te
verstooren,
En noijt minut of uur naer Godts gebodt
te hooren,
Verdriet en ongeluck wensch 'k u uijt
herten teer.
Veel voorspoet en geluck wensch ick u
nimmermeer.
'k Wenschte gij gonck den wegh van uw
verdoemmeniss.
En vrede van den wegh, die aen u
saligh is.*

*'k Wensch dat gij noijt en eert den
grootsten Heer der Heeren,
Maer dat gij eren doet die Godt komt te
onteeren.*

*'t Sijn mijn gedachten niet, gij vrij saudt
sijn van pijn,
Ick wensch u voor het lest, dat gij ver-
doemt saud' zijn.*

*'k Wensch dat men in uw huys saud'
vechten, vloecken, sweeren,
En dat d'u leven noijt saudt doen naer
Godts begeiren.
Enz...*

Men vraagt zich af in welke context dergelijk achttiende-eeuws liefs kan hebben gefunctioneerd en wat de bedoeling van de auteur was, te meer daar vergelijkingsmateriaal mij niet onder de ogen is gekomen.

Een Brugse litanie (midden 18de eeuw)

De hiernavolgende neplitanie, een parodie op de kerkelijke litanie van alle heiligen, werd opgetekend door een zekere Chatrina Jacoba Smit. Ze leefde zeer waarschijnlijk te Brugge in de achttiende eeuw en was wellicht gehuwd met een chirurgijn uit deze stad.

Deze vrouw had blijkbaar enige literaire ambitie en ze had ook het nodige talent daartoe. Dit moge blijken uit een handschrift dat ze heeft nagelaten, een "Schrijft Boeck" dat naar de titelpagina ons meedeelt, in 1757 door haar werd aangelegd. In dit manuscript, nu in de Gentse universiteitsbibliotheek (hs. 2188), komen enkele libretto's voor van

uit het Frans vertaalde en te Brugge opgevoerde opera's. Daarnaast treft men er een aantal Vlaamse en Franse, meestal wereldlijke liederen in aan, alsook enkele gelegenheidsliederen.²³

Geheel onverwacht treffen we daarbij (pp. 120-123) een berijmde tekst aan die gegoten is in de vorm van een kerkelijke litanie. Het blijkt een smeekbede te zijn van een trouwlustig meisje. Die is duidelijk met grote aandrang op zoek naar een passende echtgenoot en vraagt daarbij de hulp van God, Maria en een groot aantal echte en pseudo-heiligen. De uiterlijke vorm van de ernstige litanieën blijft zogoed als geheel behouden, alleen de inhoud en het doel is anders dan men bij een litanie zou verwachten.

LITANIE

*voor¹ een jonge maegt
die niet en trauwt
doordien sij niet en wort gevraght.*

*Man, ontfermt mij,
Jongeman, ontfermt mij,
Man, hoort mij,
Jongeman, verhoort mij.
Sinte Adriaen, wilt mij bijstaen²*

*Sinte Baudewin, wilt mij gedachtig zijn,
Sinte Elizabeth, verhoort mij gebedt,
Sinte Jan, geeft mij dog een goede man,
Sinte David, helpt mij aen 't veldt³*

dat hij heeft veel geldt,

*Sinte Ignatie, dat hij heeft veel gratie,
Sinte Vincent, dat hij is schoon en jent,⁴
Sinte Marcoen en verleent mij geen
capoen,⁵*

*Sinte Geeraert, ja geenens sonder baert,⁶
Sinte Job, geenens met een qua knoop of
kop,*

*Sinte Laurens, geeft mij mijnen wensch,
Sinte Nicolais, geeft mij wat fraijs,
Sinte Reumont, sent mij hem terstont,
Sinte Bonaventure, al waert op dese ure,
Sinte Clement, al waert op 't moment,
Sinte Lieven, wilt mij gerieven,*

*Sinte Catharin, helpt mij uijt de pijn,⁷
dat ick haest getrauw
mag sijn.*

*Sinte Juliaen, siet mij gereet staen,
het sou overvloedig wel
gaen.*

*Sinte Jacob met u schelpen,
wilt mij uijt dien noodt
helpen.*

*Sinte Steven, dan sal ick gerust gaen
leven,*

1 *voor*: ten gebruike van.

2 Algemeen bekend is het volgende gezegde voor een trouwziek meisje: ze wil "intreden in het klooster van St. Adriaan/Waar twee paar schoenen onder 't zelfde bedde stan".

3 Verwijzing naar de overwinning op de reus Goliath, waar David meester bleek te zijn op het slagveld. Lees dus: *heere van 't veld* (zie de "Nieuwe Litanie" hierna).

4 *jent*: mooi, bevallig.

5 *capoen*: gesneden haan.

6 *sonder baert*: die geen mannelijke lichaamskenmerken heeft, een 'capoen' (vgl. voorgaande regel).

7 Op de feestdag van deze heilige (25 nov.) kregen meisjes die op 25-jarige leeftijd nog ongehuwd waren een "katrienehoed" opgezet (cf. Fr. *coiffer Sainte Cathérine*). Zie hierover G. Celis. *Volkkundige Kalender voor het Vlaamsche Land* (Gent, 1990²), p. 308.

*Sinte Sebastiaen, of anders moet ick
sterven gaen.*

*Alle Godts lieve vrienden,
Laet mij dog een man vinden,*

*Van dese en diergelijcke bewaert mij,
Heere,*

*Van eenen deugeniet,
Van een vrouwslaeger,
Van een dronckaert,
Van eenen niemans vrient,*

Van een sweirder en vloeker,

Van eenen onkuskerijck,

Van een gieregaert,

Van eenen mismaecten,

Van eenen overspelder

Lam, voor mij geschickt,

Lam voor mij verkooren,

Lam, voor mij geboren,

En laet dog geen tijdt verloren...

Heere, hoort mij,

Heere peijst op mij!

GEBEDT

*Mijn lieve vrienden, wilt voor mij bidde,
dat mijn versoek door uwe voorspraeke
aen Cupido aengenaem is, opdat ick dog
hierdoor soude aen een man geraeken,
den welcken ick geheel geirn soude heb-
ben om van den selven te genieten alle
contentement, om alsoo in peijs te gaen
leven en tegen Venus niet meer te vech-
ten, op hetwelck ick mijn devoir ⁸ sal
doen om door alle middelen daeraen te
geraeken, hoe eer hoe liever, met alle
haesten die te hebben, want liever op 't
moment als bin een ure, en deselven sien
vastelijck te behouden voor alle de
dagen mijns leven.*

AMEN

Gedrukte versie uit de 19de eeuw

Een gelijkaardige persiflage is ongeveer een eeuw jonger. Deze "Nieuwe Litanie" komt voor op de rectozijde van een aan twee kanten bedrukt quarto-blaadje.²⁴ Het was oorspronkelijk wel het tweede blad van een gevouwen, twee bladen tellend liedblaadje dat door een marktkramer werd aan de man gebracht. Het eerste blad met een paar liedteksten erop is nu verdwenen. Wellicht bij gebrek aan liedteksten heeft de zanger de tweede helft van zijn vouwblaadje gevuld met andere volkse teksten om de koper in alle geval waar voor zijn geld te kunnen bieden.²⁵

Hier wordt de litanie ingeleid door een prozatekst waarin de zg. vindplaats van de tekst wordt aangegeven en de dagelijkse frequentie waarmee en het aantal maanden waarin de litanie dient gereciteerd te worden. Deze inleiding herinnert sterk aan wat men bijvoorbeeld in het "Krachtig Gebed van Keizer Karel" leest. Dat gebed zou gevonden zijn "op het H. Graf van Jezus in het jaer 1505". Het werd door de paus aan de keizer gezonden. "als hij ten strijde ging". Zo was hij zeker van de overwinning en zou zeker niet gekwetst worden. Ook zou het gebed zich nog bevinden "te Sinte-Michael in Frankrijk daer gy het zult vinden wonderlyk schoon in vergulde letters".²⁶ Ook een andere afweerbrief, de "lengte van Christus" zou eerst te Jeruzalem in het H. Graf ontdekt zijn.²⁷

⁸ *devoir*: best.

NIEUWE LITANIE

Zeer net ende dinstig voor alle bedrukte trouwezieke maegden, geschreven in goude letteren agter den koor van de kerke van Sinté Jan Maror¹ tot Roomen; welke Litanie de jonge dogterkens zullen leezen negen-mael daegs den tijd van drij maenden lang, zullen haest eenen braeven man krijgen naer hun behaegen.

*Man liev, ontfermt u mij[n]der,
Jongman, ontfermd u mijnder,
Man lief, hoord mij,
Jongman, verhoord mij.
Maria, lieve vrouwe,
Ik zou zoo gerne trouwen,
Alderschoonste zijver maegd,
Daer en is niemand die 't mij vraegd!
Ag, sinte Hidderiek,
Ik ben zoo minneziek,
O weêrde sinte Parnasse,
Hebd met mij tog wat kompassse.
Og sinte Elizabeth,
Verhoord tog mijn gebed,
Ag waerden sinte Jan-Baptist,
Geeft mij eenen man naer mijn lust,²
Sinte David, heere van het veld,
Verleend mij eenen met veel geld,
Ag sinte Ignatius,
Eenen die vol gratie is,
Sinte Venicent,
Daerbij schoon en juent,³
Ag sinte Kristine,
Eenen zoet van minne,*

*Ag sint Arjaen en sinte Krispijn,
Laet het tog eenen muijze-vanger zijn.⁴*

*Ag lieven sinte Kersten Barm,
Die mij stil greijpt in zijnen arm,
Verleend mij eenen lieven kwant,
Die kan hier blussen mijnen brand.
Ag sinte Lieven,
Wilt mij tog gerieven,
Sinte Margariete,
Laet mij hem genieten,
Sinte Bonavonture,
Al waert 't op deze ure,
Ag sinte Rijmond,
Zend hem tog terstond.
Ag sinte Klement,
Op dezen moment,
Alderlievsten Sinte Kristaen,
Kan ik zoo n'en⁵ krijgen 't zal wel gaen,
En kan het zoo niet zijn,
Zoo sterv' ik van de pijn.
Alle mansvolk, ik bid u, hoord mij,
Van eenen vloeker, verlost mij, Heere,
Van eenen brandewijnzuijper,
Van en knokkel-pot,⁶
Van eenen diev,
Van eenen moorder,
Van eenen verraeder,
Van eenen jalouzen man,
Van eenen vrouwen-slaeger,⁷
Van een hoerejager,
Van eenen ongeschikten,
Van alle ongeluken,*

Verlost mij, Heere

⁴ *muijze-vanger*: de muis is een eufemisme voor het vrouwelijk geslachtsorgaan. Het woord "muijze-vanger" heeft een duidelijk erotische connotatie.

⁵ *n'en*: enen.

⁶ *knokkel-pot*: wellicht synoniem voor rommel-pot, brombeer.

⁷ *slaeger*: in de oorspr. tekst *staeger*.

¹ Bedoeld is wel Sint-Jacobus Major.

² *lusr*: uit te spreken als *list* (rijt met *Baptist*).

³ *juent*: lees *jent* (cf. voorgaande lied).

Ik hoop den Heer zal mij van alle kwaed bevrijden en mij tog verhooren en verlossen.

*Lam voor mij geschikt,⁸ spaerd mij,
Lam voor mij geboren, verhoord mij,
Lam voor mij uijtverkoren, ontfermd mij,*

*Man live, hoord mij,
Jongman, verhoord mij,
Laet mij vrijden,⁹ laet mij minnen,
etc...*

GEBED [K]om jae, goede vrinden, wild voor mij bidden, dat ik eenen goeden man krijge,¹⁰ waernaer ik zo hertelijk verlange in mijnen grooten nood. Want eenen dag scheidnd mij wel ses uren te wezen, een maend wel agt daegen, ende een jaer wel drij maenden, ende [een] eeuwe wel vijven-twintig jaer. Daerom, vrinden, wilt tog voor mij bidden in mijnen zieken, ongetroosten nood. Amen.

⁸ *geschikt*: gezonden (cf. Dt.).

⁹ *vrijden*: vrijen.

¹⁰ *krijge*: in de oorspr. tekst *krijgen*.

Uijtgegeven tot Pille-Pit in ons Ards Lievdens Paleijs.

Actum des 5 minner 1700 muizevalle.

Die dit bovenstaende dagelijks zal lezen met eenen houten bril zal verdienen 30 jaeren ajuijnzaet.

Gedaen tot Blaeskaek, den .ij.sten dag van Vrijder-minnevonk 1700.

Ondert. O..... Goud Diev.

De datering en lokalizing van de tekst herinneren op ludieke wijze aan de officiële, van overheidswege gepubliceerde ordonnanties, mandementen en andere documenten van hogerhand. Het enige ernstige gegeven dat men er – met enige graad van waarschijnlijkheid – kan uit afleiden is dat de tekst wel ergens in de loop van de achttiende eeuw zal ontstaan zijn. De marktzanger heeft die dus wel van een blaadje van een veel oudere collega overgenomen. Indien dit juist is, stamt ook deze tweede versie uit dezelfde tijd als de Brugse.

NOTEN

- 1 LEHMAN (P.). *Die Parodie im Mittelalter* (Stuttgart, 1963²), p. 3.
- 2 BRAEKMAN (W.L.). *Spel en Kwel in vroeger Tijd* (Gent, 1992), p. 284-322.
- 3 PLEIJ (H.). *Het Gilde van de Blauwe Schuit* (Amsterdam, 1979), p. 24-26 en vooral R. Witdouck, "Kanunniken en kapittels in het oude bisdom Doornik (1350-1400).

Aspecten van het dagelijkse leven", *De Leiegouw* 38 (1996), 3-110 (met uitvoerige verdere bibliografie).

- 4 Vgl. GILMAN (S.L.). *The parodic Sermon in European perspective. Aspects of liturgical parody* (Wiesbaden, 1974), p. 16 en 24.
- 5 Cf. VAN KAMPEN (H.), PLEIJ (H.). e.a. *Het zal koud zijn in 't water als het vriest. Zestiende-eeuwse parodieën op gedrukte jaarsvoorspellingen* ('s-Gravenhage, 1980).

- 6 BRAEKMAN (W.L.). *Op.cit.*, p. 304-305.
- 7 PLEIJ (H.). *Op.cit.*, p. 253-255.
- 8 JANSEN-SIEBEN (R.). "Burleske Recepten", in: PORTEMAN (K.) en SCHÖNDORF (K.E.) (eds), *Liber Amicorum Prof. Dr. Karl Langvik Johannessen* (Leuven, 1984), p. 109-114, en CROSSGROVE (W.C.). "Medical Parody and medical Practice in Medieval German", *Würzburger medizinhist. Mitt.* 14 (1996), 269-276.
- 9 BRAEKMAN (W.L.). *Op.cit.*, p. 318-320.
- 10 SCHUBERT (E.). *Fahrendes Volk im Mittelalter* (Bielefeld, 1995), p. 248-249.
- 11 BOLTE (J.). "Fahrende Leute in der Literatur des 15. und 16. Jahrhunderts", *Sitzungsberichte der Preuss. Akad. Wiss.* 31 (1928), 626.
- 12 SCHUBERT (E.). *Op.cit.*, p. 265.
- 13 BRAEKMAN (W.L.). "Van 'sinte Reinuut' en zijn Schip", *Volkskunde* 81 (1980), 280-301.
- 14 Cf. DE MEYER (M.). "Het Sermoen van Bacchus en de oorsprong van de geparodieerde sermoenen", in: *Album Vercoullie* (Brussel, 1927), p. 351-355.
- 15 U. Gent, bibliotheek, hs. 1687, p. 70-73. Vgl. het sermoen van *saint Frappe-culz*, van *Saint Haren*, *le Sermon de Monseigneur Saint Jambon - et de Madame Sainte Andouille*, het sermoen van *Saint Ognon*, de *Saint Raisin*, enz. (AUBAILLY (J.-C.). *Le Monologue, le dialogue et la sotie* (Paris, 1984), *passim*.
- 16 U. Gent, bibliotheek, hs. 1687, p. 67-68.
- 17 Men zie o.a. U. Gent, *Vlieg. Bladen*, 1e R., Doos 35 (nr. 18 en 28) waar men twee, met de hand geschreven pseudo-onzevaders vindt; ze beginnen respectievelijk als volgt: *Den Hollandschen Vader ons*
Onse verraeders, die daer sijt in den Haeghe,
Ghij sent ons daeghelycx veel lasten en plae-ghen,
Vermaledijt sij uwen naeme, enz.
- Onse Vader dier inden hage zijt,
U naem is vermaledijt,
U rijck is van geenen waerden,
U wille gheschiede noch in hemel noch op aerden, enz.
- 18 GRIETENS (J.) en DE GOEYSE (E.). Het volkslied onder de Brabantse Omwenteling van 1789 (K.V.A. Gent, 1940), p. 230-232.
- 19 HAZLITT (W.C.). *Remains of the early popular Poetry of England* (London, 1866), IV, p. 147-174.
- 20 VAN HAVER (J.). "Parodiërende bezweringen in vroeger-eeuwse kluchten", in: VAN NESPEN (W.) (ed.), *Miscellanea K.C. Peeters* (Antwerpen, 1975), p. 295-314.
- 21 LAMBRECHTS (R.). *Bezem en Kruis* (Retie, 1974), p. 456.
- 22 U. Gent, bibliotheek, hs. 3900, fol. 19.
- 23 Zie mijn "Gelegenheidsliederen op het feest van het Brugse chirurgijnsgilde (midden 18de E.)", *Biekorf* 98 (1998), p. 363-367.
- 24 Gent, Kon. Academie voor Ned. Taal- en Letterk., bundel in 4°, *Volksliederen* (21 E 26), vierde blaadje.
- 25 De hierna getranscribeerde litanie wordt er gevolgd door een paar zegens.
- 26 LAMBRECHTS (R.). *Op.cit.*, p. 316.
- 27 BRAEKMAN (W.L.). "Een zonderling magisch-religieus Middelnederlands ritueel 'om eenigen noot'", in: VAN NESPEN (W.) (ed.), *Miscellanea*, p. 107-119 (p. 114).